

UOT: 581. 5/1

NAMİQ ABBASOV

***PSEPHELLUS INTEGRIFOLIUS* C.KOCH – TAMYARPAQ PSEFELLUS
(*ASTERACEA*) NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI
FLORASI ÜÇÜN YENİ NÖVDÜR**

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonu, Nəsirvaz kəndi ətrafında - Qaranquş yaylağında aparılan tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmiş, muxtar respublika üçün yeni növ hesab edilən Psephellus integrifolius C.Koch. – Tamyarpaq psefellus (Asteraceae Juss.) növünün bioekoloji, fitosenoloji xüsusiyyətləri haqqında danışılır. Qaranquş yaylağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisindəki Parağaçay qəsəbəsindən və Tivi kəndindən şimal-şərqdə, Nəsirvaz kəndindən şərqdə, Kiçik Qafqaz dağ sisteminin ən hündür silsiləsi sayılan Zəngəzur sıra dağlarının mərkəz hissəsində yerləşir. Silsilənin mərkəz hissəsinin mütləq hündürlükləri 3500 metri keçən Qazangöldağ (3815,5 m), Dəvəboynu (3650,5 m), Qapıcıq (3906 m) və digər zirvələrdən ibarətdir. Bu növün endemik və nadir statuslu olduğunu nəzərə alaraq, onun "Qırmızı Kitab"ın gələcəkdə yeni nəşrinə daxil edilməsi vacibdir.

Açar sözlər: flora, Qaranquş yaylağı, endemik, alp qurşaq, qaya-töküntü, "Qırmızı Kitab".

Giriş. Naxçıvan Muxtar Respublikası füsunkar təbiətə, zəngin flora və bitki örtüyünə malik olan tipik dağlıq ölkədir. Özünəməxsus torpaq-iqlim xüsusiyyətləri, aydın seçilən şaquli zonallığı respublikanın digər bölgələrində və bütövlükdə, Cənubi Qafqazda fərqlənir. Son floristik və taksonomik araşdırmalardan məlum oldu ki, muxtar respublikanın florası 176 fəsilə və 906 cinsdə cəmlənmiş 3021 ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülüttoxumlu bitki növləri ilə təmsil olunur [2, s. 332]. Ordubad rayonu muxtar respublikanın zəngin flora biomüxtəlifliyinə malik, bir ərazisidir. Bu regionun az tədqiq olunmuş yüksək dağ zonalarından biri də Gəmiqaya-Qaranquş yaylağıdır. Qaranquş yaylağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisindəki Parağaçay qəsəbəsi və Tivi kəndindən şimal-şərqdə, Nəsirvaz kəndindən şərqdə, Kiçik Qafqaz dağ sisteminin ən hündür silsiləsi sayılan Zəngəzur sıra dağlarının mərkəz hissəsində yerləşir. Silsilənin mərkəz hissəsi mütləq hündürlükləri 3500 metri keçən Qazangöldağ (3815,5 m), Dəvəboynu (3650,5 m), Qapıcıq (3906 m) və digər zirvələrdən ibarətdir. Nəsirvazçay və Parağaçay kimi sulu dağ çayları öz mənbələrini Qapıcıq zirvəsinin ətəklərinə axan onlarca zümrüd gözlü bulaqlardan götürür [9]. Tədqiqat obyektı burada rast gəlinən *Asteraceae* Juss. fəsiləsinə aid yeni bir tapıntıdır. Bu fəsilə Naxçıvan MR florasında ən çox növ tərkibinə – 89 cins, 338 növə malik olmaqla, bir çox təbii landşaftlarda inkişaf edirlər ki, bu da biogeosenozların formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir [2, s. 332]. Bu baxımdan bu fəsilə bitkilərinin, xüsusilə də yuxarı dağ qurşaqlarında yayılmış növlərin tədqiq olunması aktual məsələlərdən biridir.

Material və metodika. Tədqiqatlar 2020-ci ildə Naxçıvan MR Ordubad rayonu ərazisində aparılmışdır. Tədqiqat işləri aparılan ərazilər Ordubad rayonu Nəsirvaz kəndətrafı, Qapıcıq dağının ətəyində alp qurşaqda yerləşən Gəmiqaya-Qaranquş yaylağı (N-39°14'426.10"; E45°98'33.65"), d.s.h. 3165 m; ərazisində aparılmışdır. Əsas xarakterik material olaraq çöl tədqiqatlarında tərəfimizdən toplanılmış herbari materialları, floristik, fitosenoloji məlumatlar, herbari fondunda saxlanılan tədqiqat materialı, eləcə də ədəbiyyat mənbələri hesab olunur. Çöl tədqiqatları ümumi qəbul edilmiş floristik və geobotaniki metodlarla aparılmışdır [3, s. 85-90; 5, s. 120; 6, s. 130-150; 7, s. 15-35].

Alınmış nəticələrin müzakirəsi. *Asteraceae* Juss. fəsiləsinə daxil olan *Psephellus* Cass. cinsinin Şərqi Avropa və Qərbi Asiyada yayılan 111 növü məlumdur. Son APG 4 məlumatlarına əsasən *Centaurea* L. cinsinə aid bəzi növləri *Psephellus* cinsinə daxil edilmişdir [10, 11]. Qafqazda 29, Azərbaycanda isə 7 növə rast gəlinir [4, s. 443-448]. Türkiyədə *Psephellus* cinsi son zamanlarda təsvir olunan bəzi növlər də daxil olmaqla, 31 növle təmsil olunur [8, s. 29-44]. Bəzi *Psephellus* növləri dekorativ bitkilərdir [4, s. 443-448].

2020-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində floranı öyrənmək məqsədilə aparılan tədqiqatlar zamanı müəllif tərəfindən Ordubad rayonu, Nəsirvaz kəndi ətrafında Gəmiqaya-Qaranquş yaylağı adlanan ərazidə *Asteraceae* fəsiləsinə aid yeni növ – *Psephellus integrifolius* C.Koch – Tamyarpaq psefellus növü müəyyən edilmişdir (şəkil). Aşkar edilən bu növ adları çəkilən heç bir ədəbiyyat mənbələrində muxtar respublika ərazisi üçün göstərilməmişdir [1, s. 42; 4, s. 443-448; 8, s. 29-44; 11]. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Naxçıvan MR florasında yeni yayılma arealı müəyyən edilmişdir.

Aşağıda *Psephellus integrifolius* C.Koch növünün adlandırılması son müasir beynəlxalq təsnifat sistemlərinə [12, 13] görə verilmişdir:

Regnum – *Plantae*

Divisio – *Tracheophyta*

Classis – *Magnoliopsida*

Ordo – *Asterales*

Familia – *Asteraceae*

Genus – *Psephellus*

Species – *integrifolius*

Qəbul edilmiş beynəlxalq adı:

Psephellus integrifolius C. Koch

Sinonimləri:

Amblyopogon integrifolius Boiss. (sinonim)

Amblyopogon meyerianus (Tzvel.) Sojak (sinonim)

Centaurea integrifolia (K.Koch) C.A.Mey. & Sosn. ()

Centaurea meyeriana Tzvel. (sinonim)

Aşağıda bu növün qısa olaraq bioekologiyası və fitosenologiyası haqqında məlumat verilmişdir.

Çoxillik, sıx, ağ və ya boz-keçəvarı 2-5 (10) sm hündürlüyündə olan bitkidir. Gövdələri şaxələnən, yaxud demək olar ki, yerə səriləndir, bir (nadir hallarda iki) səbətciklidir. Yarpaqlar uzunsov və ya uzunsov-neştərsəkillidir, qısa dar saplaqlıdır, kənarları tam və ya xırdadişciklidir. Səbətləri 12-15 mm enində olub, yumurtavarıdır, çıxıntıları pərdəlidir, üçbucaqlı-yumurtasəkillidir, arxa hissəsi qəhvəyi, kənarları boyunca gümüşü-ağ rəngli, uzun kirpiklidir, uc hissəsi isə itidir. Çiçəkləri al-qırmızı rəngdədir. Toxumcuqları kəkilli olan tərs-yumurtavarı kirpikcikli pərdələrdən ibarətdir [4, s. 454-456].

Azərbaycanda yayılması. Orta dağ qurşağında, quru, daşlı-çınqıllı yamaclarda və qaya-töküntülərdə yayılmışdır. İlk dəfə olaraq (Diabardan-Talışdan) təsvir edilmişdir. May-iyun aylarında çiçək açır, iyun-iyul aylarında isə meyvə verir. Endemikdir [4, s. 454-456].

Naxçıvan MR florasında yayılması. Yuxarı dağ qurşağında, alp zonasında, quru, çınqıllı-daşlı yamaclarda, qaya-töküntülərdə, bozqır çəmənlərdə rast gəlinir. Azərbaycanda tərəfimizdən ilk dəfə olaraq Ordubad rayonu Nəsirvaz kəndi ətrafında, Gəmiqaya-Qaranquş

yaylağında yeni yayılma arealı müəyyən edilmişdir. İyun-iyul aylarında çiçək açır, avqust-sentyabr aylarında isə meyvə verir.

Şəkil. *Psephellus integrifolius* C.Koch – Tamyarpaq psefellus.

Yeni növün tapıldığı ərazi. Ordubad rayonu Nəsirvaz kəndətrafı Qaranquş yaylağı, alp zona, daşlı-çınqıllı yamaclar (el arasında bu ərazilər “Qovurma dərəsi” və “Dəli bulaq” adlanır). N39°14'426.10"; E 45°98'33.65", d.s.h. 3165 m; N-39°14'29.19"; E 45°97'84.46" d.s.h. 3117 m;

Yeni tapılmış növün dijitəll şəkilləri çəkilmiş və plantarium.ru onlayn təyinat saytına yüklənmişdir.

Bu növ müəyyən olunduğu ərazidə aşağıda adları göstərilən dağ-kserofit bitkilərlə qruplaşmalar əmələ gətirir: *Allium schoenoparsum* L., *Aster alpinus* L., *Blitum vurgatum* L., *Campanula tridentata* Schreb., *Papaver fugax* Poir., *Papaver orientale* L., *Vicia alpestris* L., *Scutellaria orientalis* L., *Marrubium plumosum* L., *Hypericum scabrum* L., *Rumex alpinus* L., *Lamium album* L., *Campanula zangezura* (Lipsky) Kolak. & Serdyuk., *Rumex alpinus* L., *Nepeta grandiflora* M.Bieb., *Hesperis hirsutissima* (N. Busch.) Tzvelev, *Stachys balansae* Boiss. & Kotschy., *Thymus praecox* subsp. *grossheimii* (Ronniger) Jalas, *Lallemantia canescens* (L.) Fisch., *Cirsium kosmelii* və s.

Nəticə. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmiş *Psephellus integrifolius* C.Koch – Tamyarpaq psefellus növü Naxçıvan MR florası üçün yeni növdür. Bu növ ilk dəfə olaraq Lənkərandan (Talış) təsvir edilmişdir. Azərbaycanda endemikdir. Endemik və nadir statuslu (VU – Vulnerable. Məhdud areal və ya sahələrdə yayılmış, mənfi təsirlərə məruz olan həssas növ) növ kimi gələcəkdə nəşr olunacaq Azərbaycanın, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının “Qırmızı kitab”ının yeni nəşrinə daxil edilməsi məsləhət görülür. Yeni tapılan növün herbari nümunələri AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Herbari Fondunda saxlanılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsgərov A.M. Azərbaycan florasının konspekti (əlavələr və dəyişikliklərlə, 1961-2009). Bakı: Elm, 2011, 204 s.
2. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası. Fiziki coğrafiya. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 456 s.

3. Серебряков И.Г. Жизненные формы высших растений и их изучение / Полевая геоботаника. Т. III, Москва-Ленинград, 1964, 530 с.
4. Флора Азербайджана / Под. ред. И.И.Карягина. Т. I, Баку: Изд. АН Аз ССР, 1954, 369 с.
5. Ценопопуляции растений: Очерки популяционной биологии / Под ред. А.А.Уранова. Москва: Наука, 1988, 183 с.
6. Шенников А.П. Экология растений. Москва: Сов. Наука, 1951, 375 с.
7. Ярошенко П.Д. Геоботаника (основные понятия, направления и методы). Ленинград: Изд-во АН СССР, 1969, 200 с.
8. Wagenitz G., Hellwig F.H. 2000, *Psephellus* Cass. (*Compositae*, *Cardueae*) revisited with a broadened concept // *Willdenowia*, v. 30, pp. 29-44.
9. <https://www.aqra.az>
10. https://en.wikipedia.org/wiki/APG_IV_system
11. http://www.catalogue_of_life

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: namiq-araz@mail.ru

Namiq Abbasov

***PSEPHELLUSS INTEGRIFOLIUS* C.KOCH (*ASTERACEA*) AS A NEW SPECIES FOR THE FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC**

The paper examines bioecological and phytocoenological features of the *Psephellus integrifolius* C.Koch (*Asteraceae*) species identified in the course of studies carried out on the Garangush plateau near the village of Nasirvaz, Ordubad region, Nakhchivan Autonomous Republic. The Garangush plateau is located northeast of the village of Paragachay and the village of Tivi in the Ordubad region of Nakhchivan, east of the village of Nasirvaz, in the central part of the Zangezur ridge. The central part of the ridge consists of the peaks Gazangeldag (3815.5 m), Davaboynu (3650.5 m), Gapidzhig (3906 m) and other peaks with an absolute height of 3500 meters.

Considering that this species is endemic and rare, it is recommended for its inclusion in the new future edition of the "Red Book".

Keywords: *flora, Garangush plateau, endemic, alpine belt, rock-talus, "Red Book"*.

Намиг Аббасов

***PSEPHELLUSS INTEGRIFOLIUS* C.KOCH – ПСЕФЕЛЛЮС ЦЕЛЬНОЛИСТНЫЙ (*ASTERACEA*) КАК НОВЫЙ ВИД ДЛЯ ФЛОРЫ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

В статье рассматриваются биоэкологические и фитоценологические особенности вида *Psephellus integrifolius* C.Koch – псефеллюс цельнолистный (*Asteraceae* Juss.), выявленного в ходе исследований, проведенных на плато Гарангуш у села Насирваз

Ордубадского района Нахчыванской Автономной Республики. Плато Гарангуш расположено к северо-востоку от поселка Парагачай и села Тиви в Ордубадском районе Нахчыванской республики, к востоку от села Насирваз, в центральной части Зангезурского хребта. Центральную часть хребта составляют вершины Газангелдаг (3815,5 м), Давабойну (3650,5 м), Гапуджиг (3906 м) и другие вершины с абсолютными высотами до 3500 метров. Учитывая, что этот вид является эндемичным и редким, рекомендуется включение его в новое издание “Красной книги” в будущем.

Ключевые слова: флора, плато Гарангуш, эндемик, альпийский пояс, скально-осыпная, “Красная книга”.

(Biologiya üzrə elmlər doktoru, professor Əliyar İbrahimov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 02.04.2021

Son variant 03.05.2021